

М. Капітоненко, канд. політ. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

АМЕРИКАНСЬКА СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА Й ЕВОЛЮЦІЯ ВЕЛИКОЇ СТРАТЕГІЇ США У XXI СТОЛІТТІ

У статті розглянуто основні підходи адміністрацій Дональда Трампа та Джозефа Байдена до формування системи національних інтересів та великої стратегії США. Досліджено поняття стратегічної культури, зокрема в контексті зовнішньої політики США. Охарактеризовано концептуальні засади зовнішньої політики 45 та 46 президентів США.

Ключові слова: зовнішня політика США, стратегічна культура, велика стратегія, національні інтереси, міжнародна безпека

Велика стратегія США має визначальний вплив на стан міжнародної безпеки, стабільність окремих регіонів та держав. Динаміка розуміння національних інтересів США в сучасному світі пов'язана із структурними змінами в міжнародній політиці та впливом американської стратегічної культури. Через це розкриття концептуальних засад зовнішньої політики США є необхідною передумовою розуміння характеру міжнародних безпекових процесів.

Метою статті є розкриття впливу стратегічної культури США на еволюцію її великої стратегії у XXI столітті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика стратегічної культури і великих стратегій держав розкривається в роботах Г. Аллісона, Д.Снайдера, А.Джонстона, К.Грея, Дж. Ная, П.Кеннеді, Е.Люттвака, авторів, що заклали основи стратегічного мислення і стратегічного аналізу. Нюанси сучасної великої стратегії США розкриті у роботах Б.Поузена, С.Уолта, Р.Хааса. Важливу роль грають і нормативні документи зовнішньої та безпекової політики США, зокрема Стратегія національної безпеки.

Зовнішня політика держав пов'язана із стратегічним мисленням. Може здаватися, що зовнішня політика держави завжди реалізується у відповідності до якогось розробленого плану, що враховує національні інтереси, наявні ресурси, зовнішні загрози та можливості. Але формулювати зовнішню політику у вигляді стратегій, а тим більше втілювати їх у життя – справа непросте. Люди загалом схильні до нераціональних рішень, загальний рівень невизначеності середовища надто високий, а факторів, що впливають на стратегічні розрахунки надто багато. Стратегічне мислення наражається на безліч перешкод.

Термін «стратегія» використовується в різних значеннях, і принаймні три з них мають пряме відношення до зовнішньої політики держави. По-перше, стратегію можна розуміти як план дій, який будується, виходячи із наявності визначених цілей та обмежених ресурсів. По-друге, стратегія – це набір складних, неоднозначних запитань та відповідей на них; так, що у сукупності визначається лінія поведінки у широкому колі ситуацій. Зрештою, по-третє, стратегія – це набір правил та принципів, керуючись якими держава прагне отримати максимальний вигравш у різноманітних проявах міжнародної взаємодії. У своєму останньому значенні термін «стратегія» має теоретико-ігрове забарвлення, і віддзеркалює складну природу міжнародної політики, в якій взаємодіють безліч акторів, і результат для кожного визначається зусиллями та рішеннями всіх. Чим за таких умов є «стратегічне мислення» у зовнішній політиці? І чи працює воно так, як це передбачено теорією?

Будувати та втілювати стратегії складно. Стратегічне мислення спирається на здатність передбачати тенденції у середовищі, а також розуміти мотиви поведінки інших гравців. І те, і інше можливе лише із певною долею умовності. Проблеми починаються вже із визначення цілей, а потім тільки поглиблюються, коли справа доходить до спроб передбачити дії інших або контури майбутнього.

Дослідження ймовірної поведінки держав важливе для стратегічного планування. Як інші відповідатимуть на зростання силового потенціалу, формування коаліції, економічну експансію чи зміну риторики? Чим точнішим буде знання із цього приводу, тим краще вдасться спланувати власні кроки. Вважається, що держави є раціональними агентами й приймають такі рішення, що дозволяють максимізувати користь і зменшити пов'язані із нею витрати. Існує модель прийняття зовнішньополітичних рішень, розроблена Грехамом Аллісоном, яка носить назву «модель раціонального актора» (RAM), що якраз побудована на припущенні про унітарність та раціональність держав [Allison, 1971]. Модель виходить із того, що держави займаються стратегічним плануванням в його ідеальному вигляді: вибудовують ієрархію пріоритетів, аналізують всі доступні варіанти, обирають з них найкращий та втілюють його у життя без внутрішніх суперечок. Але у світі реальної міжнародної політики такі випадки є поодинокими: набагато частіше стратегічне планування стає жертвою браку часу, надто великих обсягів інформації, рутинних процедур та різного роду синдромів.

Держави насправді не є унітарними агентами. Всередині них триває боротьба між різними відомствами, партіями та точками зору. Зовнішньополітичні стратегії набагато частіше стають результатом внутрішніх компромісів, ніж втіленням планування у чистому вигляді. Крім того, люди, що приймають рішення від імені держав, часто помиляються. Вони недооцінюють силу противників, переоцінюють власну, випускають з уваги важливі фактори та процеси. В групах діє синдром групового мислення, а поза ними – особиста схильність тих чи інших людей до невинуватених ризиків або, навпаки, зайва обережність. Рішення як

окремих людей, так і держав, надто часто відхиляються від раціональних, що, звичайно, значно ускладнює вироблення стратегій.

Не менше проблем виникає при спробах передбачити майбутнє. Стратегічне мислення націлене у майбутнє, і той, хто має кращі здогадки щодо ключових праматерів цього майбутнього, побудує виграшну стратегію. Але зробити це на практиці надзвичайно складно. Майбутнє приховане за безліччю можливих сценаріїв та випадкових факторів. Передбачити щось напевне неможливо в принципі. Залишаються лише ймовірнісні прогнози. Скажімо, спираючись на статистичні дані попередніх років, можна приблизно спрогнозувати обсяг ВВП, кількість населення або оборонні видатки на найближчі роки. Але це будуть лише приблизні дані, і розходження із реаліями можуть виявитися значними, особливо у випадку якихось несподіваних обставин. Крім того, цілу низку важливих параметрів – результати виборів, смерть політичних діячів, масові протести, технологічні зміни, природні катаклізми і т.п. – неможливо передбачити в принципі. Доводиться жити й планувати в умовах значної стратегічної невизначеності, або, якщо говорити мовою військової стратегії, «туману війни».

Цікавим феноменом, який варто враховувати при стратегічному плануванні, є пророцтва, що реалізують самі себе. Справа у тому, що реальні події у міжнародній політиці мають зв'язок із тими ідеями щодо них, що існують в уяві вчених, політиків та експертів. На відміну від, скажімо, фізичних чи хімічних процесів, що не залежать від того, які теорії щодо них будують дослідники, політичні процеси багато в чому є віддзеркаленням суб'єктивних уявлень та очікувань. Тому пророцтва здатні реалізовувати самі себе, якщо тільки зможуть оволодіти свідомістю критичної кількості людей. Створені та поширені концепції про світову революцію, зіткнення цивілізацій або, скажімо, державний суверенітет можуть трансформувати реальність завдяки тому, що ті, хто приймають рішення, бачать світ крізь призми таких уявлень. Варто звертати увагу не тільки на те, чим є міжнародна політика, але й на те, що про неї думають.

Класичний стратегічний план містить у собі кілька ключових елементів: визначення цілей, оцінка середовища, характеристика власних сильних та слабких сторін, оцінка альтернативних шляхів дій та прогнозування майбутнього.

Цілі – «національні інтереси». Визначення цілей є критично важливим для формулювання будь-якої стратегії. Водночас воно є чи не найскладнішим завданням. І хоча термін «національний інтерес» викликає швидкі асоціації із безпекою, добробутом та розвитком, його не так просто перетворити на частину стратегічного плану. Справа полягає в тому, що а) держави по-різному розставляють пріоритети; та б) змінюють їх із часом. Зміцнення оборонних можливостей відбувається за рахунок економічного добробуту або навпаки; боротьба за вплив обертається новими конфліктами; нові союзи можуть множити ризики втягнення у війну і т.п. Стратегія, що не розставляє пріоритети, а прагне усього хорошого, рідко буває успішною. Відповідно, навіть державам, що знаходяться у сприятливому середовищі доброзичливих сусідів, мають

високорозвинену та динамічну економіку потрібно розставляти пріоритети. Серед членів ЄС точаться дискусії щодо глибини інтеграції та суверенітету; прагнучи безпеки, одні держави шукають союзників, а інші обирають нейтралітет; питання взаємозалежності та багатосторонніх рішень переплітаються із егоїстичними інтересами безпеки. В результаті виявляється, що єдиної, правильної для всіх формули національних інтересів не існує, а відтак не існує і усталеної ієрархії вподобань. Дискусія щодо того, що саме відповідає, а що йде всупереч національним інтересам, триває постійно. За цих умов для стратегічного планування важливо вибудувати тимчасову ієрархію пріоритетів. Виходячи із характеру загроз та загального стану середовища, інтереси можуть бути поділені на групи, як-от першочергові, другорядні та ін. Варто також стежити за тим, щоб вони не суперечили прямо один одному. Наприклад, прагнення зміцнювати суверенітет та приєднатися до інтеграційного утворення не можуть бути реалізовані одночасно; а тому стратегія, побудована на поєднанні таких двох цілей, не зможе бути ефективною. Загальною рекомендацією, що стосується формулювання цілей, в тому числі у зовнішньополітичних стратегіях, є відповідність їх критеріям SMART (specific, measurable, achievable, realistic, time-bound). Цілі мають бути конкретними, вимірюваними, досяжними, реалістичними та прив'язаними до конкретних проміжків часу. Національні інтереси держави не завжди вдається сформулювати саме так, але прагнути наблизитися до відповідності критеріям SMART варто.

Держави існують і реалізують свої інтереси у складному, турбулентному та непередбачуваному середовищі, яке постійно створює виклики та можливості. Оцінка динаміки середовища є важливим елементом стратегії та, як правило, здійснюється у формі опису основних тенденцій на різних рівнях. Поглянувши на різноманітні стратегії зовнішньої політики чи національної безпеки, можна помітити, що більшість з них неабияку увагу приділяють опису того, що відбувається в навколишньому світі. Поширення ядерної зброї, погіршення екологічних умов, економічні рецесії чи політична нестабільність в окремих регіонах – ці та подібні події формують контекст, в якому належить приймати рішення. Стратегічне мислення, серед іншого, підказує, які процеси залишати поза увагою, а які ставити в її фокус. Складна дійсність у свідомості стратега спрощується, залишаючи в якості параметрів лише найбільш важливі елементи. Глобалізація, відступ демократії, послаблення режиму нерозповсюдження, криза контролю над озброєннями, економічна рецесія, кіберзагрози та пандемії – це неповний список того, що впливає на поточні політичні рішення. Але охопити все разом не вдасться, і передумовою стратегічного планування стає виокремлення найбільш важливих процесів з усіх.

Розуміння власних сильних та слабких сторін. Це – ключова передумова стратегічного мислення. Ідея полягає в тому, щоб сприяти розкриттю власної сили та мінімізувати ситуації, в яких стає помітною слабкість. Стратегію, що здатна цього досягти, можна вважати успішною. Але оцінка слабких та сильних сторін

може виявитись непростим завданням. Володіння ядерною зброєю – це перевага чи ні? Наявність сильних сусідів? Значні поклади корисних копалин – це зовнішньополітичний актив чи «нафтове прокляття»? Відповіді на подібні питання здебільшого залежать від контексту. Звичайно, держави із сильною економікою, розвинутою демократією та миролюбними сусідами мають кращі стартові позиції для захисту зовнішньополітичних інтересів. Так само, як і бідні держави із корумпованими урядами та агресивними сусідами вочевидь знаходяться у більш складному становищі. Однак все, що між цими екстремумами, вимагатиме більш прискіпливих оцінок. Комплексний аналіз сильних та слабких сторін, а також викликів та можливостей, що створюються середовищем, часто називають SWOT-аналізом.

Оцінка альтернатив. До поставлених цілей, як правило, ведуть кілька альтернативних шляхів. Особливо, якщо ці цілі мають більш-менш загальний характер, наприклад, зміцнення національної безпеки. Ідеальний процес стратегічного планування передбачав би послідовне порівняння всіх альтернатив и вибір найкращої. Однак в реальному житті існують перешкоди на цьому шляху. По-перше, критерії визначення найкращої стратегії можуть суттєво різнитися. Нейтральним співвідношенням витрачених ресурсів та досягнутих результатів навряд чи вдасться обійтись – свій вплив завжди здійснюватимуть ціннісні, ідеологічні, історичні, емоційні та інші подібні фактори. Дебати щодо того, як краще гарантувати національну безпеку України, приміром, доволі наочно це демонструють: вибір на користь тієї чи іншої моделі відбувається із сильним залученням емоцій, аналогій, упередженостей і т.п. По-друге, для вичерпного порівняння всіх альтернатив бракує часу та/або інформації. Відбувається звуження діапазону альтернатив до кількох більш-менш знайомих, і вибір відбувається вже з-поміж них. Ідеал стратегічного мислення, звичайно, полягає у подоланні такого ефекту, що зветься інкременталізмом; але зробити це достатньо складно.

Прогнозування майбутнього. Вище ми вже розкрили ті перешкоди, що виникають при спробах передбачити хоча б що-небудь. Однак, усвідомлюючи обмеженість будь-яких прогнозів, варто все ж спробувати. При цьому вибір того, що саме спробувати передбачити, залишається вільним. Стратеги із різним досвідом, теоретичним бекграундом і т.п. можуть обирати такі параметри як полярність міжнародної системи та кількість великих держав; характер відносин між ними; рівень розвитку технологій чи виникнення окремих з них; економічні піднесення та рецесії; стан екології і багато іншого. Все разом передбачити неможливо, а вибір може стати складним. Частина стратегічного мислення міститься у здатності його зробити.

Спроби мислити стратегічно щодо питань зовнішньої політики, національної та міжнародної безпеки пов'язані із подоланням численних перешкод. Ще два століття тому дія випадкових факторів, надто у соціальних процесах, видавалася такою, що унеможлиблює управління ними чи побудову планів дій. Наука пройшла складний шлях від сприйняття випадковостей як

непізнаних закономірностей до визнання їхньої фундаментальної ролі як у соціальних, так і у природних процесах. Переосмислення ролі випадкових факторів значно змінило характер стратегічного мислення: завданням стратега стало не виключення випадковостей, а побудова таких планів, які б враховували їхню дію. Передбачити точно результати виборів, терористичні акти або, скажімо, кризові ситуації неможливо, але можна оцінити ймовірність таких подій та будувати власну стратегію на таких оцінках.

Можливості стратегічного мислення багато в чому обмежені самою природою міжнародної політики. В ній діють, окрім іншого, системні ефекти: навіть якщо є змога точно перебачити наміри інших, це не дає точного прогнозу майбутнього. Воно завжди є більш складним, ніж сума намірів елементів міжнародної системи. В якомусь сенсі міжнародна політика дійсно стає схожою на гру – приміром, покер – а завдання стратегічного мислення частково полягає у розв'язанні ігрової задачі, особливо якщо є противник, що цілеспрямовано намагається реалізувати не вигідні для нас сценарії.

Людині властиво намагатися зазирнути в майбутнє та будувати моделі для пояснення сучасного. Це допомагає державам стратегічно діяти та мислити. Як людина, так і держава можуть самі створювати власне майбутнє, але до певної межі. Для великих держав ці межі є ширшими, але й вони залишаються заручниками структурних факторів.

Будуючи міжнародні стратегії, держави припускаються численних помилок. Вони спрощують дійсність, накладають на оцінки ситуації власні проблеми, стають заручниками фантастичних ідей або міфологізують зовнішню політику для перетворення її на інструмент політики внутрішньої. Багато зовнішньополітичних стратегій та доктрин побудовані на викривлених уявленнях про історію, експлуатації комплексів минулого або різного роду синдромів. Але в той же час ці стратегії є своєрідним концентрованим уявленням держав про самих себе та світ, що їх оточує. Одним із інструментів розуміння того, якими є уявлення держав про самих себе, виступає концепція «стратегічної культури».

Поняття стратегічної культури – конструктивістське. Воно створене для того, щоб підкреслити: сприйняття має значення. Держави не діють (або принаймні далеко на завжди діють) як раціональні агенти з теоретико-ігрових моделей. Натомість, вони обирають свої стратегії не стільки виходячи із чистого співвідношення сил, але відповідно до того, як сприймають ті чи інші ситуації.

В той же час поняття стратегічної культури можна успішно використовувати далеко за межами конструктивістської парадигми. Широке коло питань міжнародних відносин, від ядерного стримування до демократичного миру й від міжнародних режимів до альянсів та коаліцій можуть бути зрозумілі краще із врахуванням того, що рішеннями держав керують не лише холодні раціональні розрахунки, але й сприйняття, культурні та аналітичні традиції, ідеологічні упередженості та різного роду міфи.

Своєрідною соціологічною та антропологічною передмовою до дослідження стратегічної культури стала опублікована у далекому 1963 році робота Габрієля Алмонда та Сідней Верба «Громадянська культура: політичні вподобання та демократія у п'яти націях» [Almond, Verba, 1963]. В ній окреслено роль когнітивних факторів у політичних рішеннях, а також розроблено типологію політичних культур.

Перші спроби окреслити феномен стратегічної культури та дослідити його в контексті прийняття зовнішньополітичних рішень були зроблені в царині ядерного протистояння. Робота Джека Снайдера «Радянська стратегічна культура: наслідки для обмежених ядерних операцій», видана RAND у 1977 році, присвячена тому, що автор назвав «радянською доктринальною традицією» [Snyder, 1977]. Сфера ядерного протистояння була надзвичайно чутливою для обох наддержав, і до роботи Снайдера вважалось, що події в ній розвиваються у відповідності до вимог чистої раціональності, на яких і було побудовано домінуючі теорії ядерного стримування. Однак Снайдер звернув увагу на обставини, за яких радянське розуміння ядерних загроз та шляхів відповіді на них може відрізнитися від американського – в силу різного історичного досвіду, психології, контексту та ін. Ці тези були систематизовані, і поняття «стратегічної культури» увійшло в сферу політичного аналізу.

Цілу серію робіт про «національний стиль» у стратегічному мисленні видав британсько-американський геополітик та аналітик з питань стратегії Колін Грей. З його точки зору, стратегічна культура тісно пов'язана із історичним досвідом, громадянською культурою та способом життя. Внаслідок цього держави дають різні відповіді на ключові стратегічні питання, включно із питанням про умови використання сили. Грей звертав увагу на нечіткість концепції стратегічної культури та пов'язані із нею складнощі її аналітичного вжитку [Gray, 1999].

Робота професора Гарвардського університету Аластера Джонстона «Культурний реалізм: стратегічна культура та велика стратегія в історії Китаю» стала одним із прикладів застосування концепції стратегічної культури в прикладному політичному аналізі. Автор виокремив ряд характерних для Китаю стратегічних формул, проаналізувавши зовнішньополітичні рішення крізь призму історії [Johnston, 1998]. Цінність дослідження певним чином відображена в назві однієї з глав – «Китайська стратегічна культура та вибір великої стратегії династії Мін». В ньому пов'язані історичні, безпекові і стратегічні елементи зовнішньої політики.

Концепція стратегічної культури покликана дати відповідь на, здавалося б, просте питання : «чому різні держави в однакових умовах приймають різні зовнішньополітичні рішення?» З точки зору теорії раціонального вибору – тому, що помиляються. Міжнародна політика нагадує модель гри із правилами та умовами, наприклад анархією та співвідношенням сил, які і мають визначати правильні стратегії. Логіка гри не змінюється від заміни гравців: вміння грати у,

скажімо, «Монополію» залежить від здатності рахувати ймовірності та визначати математичне очікування, а не від персональних рис того, хто сів грати.

Міжнародна політика – це така собі ускладнена та розширена версія «Монополії». Щоб грати успішно, потрібно приймати якомога більше раціональних рішень. Раціональність визначається відносно тих критеріїв перемоги, що описані в правилах. Але з точки зору, наприклад, згаданого вже неореалізму, правила прописані десь на рівні міжнародної системи та природи міжнародної політики і диктують державам вимогу максимізувати шанси на виживання будь-якою ціною. А от із точки зору конструктивізму, правила, скоріше, визначаються історією держав та тим, як вони сприймають себе та інших у міжнародному житті. Іншими словами, хоча всі прагнуть виграти в «Монополію», але під виграшем кожен розуміє щось своє. У сукупності уявлення про перемогу, способи її досягнення та критерії успіху можна назвати стратегічною культурою держави.

Її елементи вкорінені в досвіді державотворення, історії, філософських настановах державної еліти, її культурі та особливостях сприйняття. Вони важливіші для визначення цілей та інтересів держави, ніж матеріальні фактори типу полярності міжнародної системи. Саме з таких причин анархія не завжди активізує принцип «допоможи собі сам», а сильних сусідів не завжди бояться чи намагаються стримувати коаліціями. Канада не спрямовує свої зусилля на протидію «загрозі з Півдня», як мала б, якби її політики поділяли реалістичні погляди на світ. Натомість, Канада та США є союзниками, кожен з яких упевнений у намірах іншого. Історичний досвід впливає на стратегічні вподобання, відхиляючи їх від абстрактних приписів, що диктуються структурними факторами. Ці відхилення мають унікальний характер, тому різні держави за однакових умов приймають різні зовнішньополітичні рішення.

Застосовуючи концепцію стратегічної культури, потрібно бути свідомими деяких методологічних нюансів. По-перше, дуже просто потрапити в пастку, що чекає на будь-кого, хто посилається на культурні фактори при поясненні міжнародних явищ: спокусу оголосити елементами стратегічної культури буквально все. Географія, традиції, історія, ідеологія, політичні практики, менталітет – чому ні? Усі ці та безліч інших факторів, звичайно, так чи інакше формують те, що вище ми визначили як стратегічну культуру. Але таке розширення поняття – це шлях в нікуди.

По-друге, цікаве питання стосується часових рамок формування стратегічних культур. Чи вважатимемо ми стратегічною культурою, скажімо, Німеччини те, що можна було спостерігати сто років тому? Чи те, що можна спостерігати сьогодні? Адже на перший, і не тільки на перший, погляд Німеччина сто років тому й Німеччина сьогодні демонструє зовсім різні поведінкові алгоритми та стратегічні орієнтири. Можна піти далі й задатися питанням, а чи є Німеччина сьогодні і Німеччина сто років тому тією ж самою державою, і чи правомірно проводити будь-які паралелі між державами в різних історичних

епохах тільки на тій підставі, що вони розташовані на приблизно одних територіях? Якщо наділити німецьку стратегічну культуру певними рисами, наскільки незмінними ці риси стануть?

Вужчий та більш інструментальний підхід визначає стратегічну культуру як певний набір символів, який обмежує чи спрямовує стратегічний вибір. Цей набір складається з явних чи прихованих відповідей на приблизно такі запитання:

- Наскільки ворожим є зовнішнє середовище? Відповідь на це запитання впливає на характер зовнішньої політики, наприклад, стимулюючи превентивні стратегії та агресивні дії або, навпаки, підштовхуючи до умиротворення чи нейтралітету. Держава, що історично оточена ворогами або тими, кого вона сприймає як ворогів, навряд чи проводитиме зовнішню політику, подібну до нинішньої канадської.

- Яким є образ ворога? Чи є цей ворог історичним, вічним або таким, що загрожує самому існуванню держави? Відносини з вічними ворогами зазвичай антагоністичні, сповнені негативних очікувань та являють собою гру з нульовою сумою. Реалісти радять будь-кого вважати потенційним ворогом, а будь-яким ворогам приписувати найгірші наміри і відштовхуватись від них, але в реальності сприйняття більш наповнене нюансами та напівтонами.

- Якою є роль війни та ефективність насильства та наскільки прийнятна зброя як інструмент розв'язання міжнародних конфліктів?

У сукупності відповіді на ці запитання будуть відхиляти рішення, що приймаються державами, від оптимальних. Якщо, звичайно, про оптимальність взагалі можна вести мову в рамках конструктивістської парадигми, яка, як ми пам'ятаємо, залишає за державами право самостійно трактувати правила гри, у тому числі й критерії перемоги або поразки.

Конкретними втіленнями чи навіть носіями стратегічної культури можуть бути філософи й мислителі, великі стратеги минулих століть, військові традиції або навіть церемонії. Вона складається із шляхів розуміння тими, хто приймає рішення, чого має прагнути держава у світовій політиці. Говорячи метафорично, стратегічна культура визначає, у яку гру грає держава з іншими і чи подібні її відносини з партнерами більшою мірою на шахи, покер або преферанс. До речі, гравці в кожному із цих ігор мають певний стиль, схильність до тих чи інших технік – і це дуже схоже на стратегічну культуру держав.

Помічати елементи й досліджувати стратегічну культуру в деяких випадках простіше, ніж в інших. Наприклад, держави із тривалою безперервною історією матимуть більш яскраво виражені її елементи. Виходячи саме із цього, ми можемо вести мову про традиції американського месіанства або *manifest destiny*, російського експансіонізму чи китайських уявлень про Серединну державу – Чжунго. Елементи стратегічної культури, звичайно, можуть запозичуватися – так середньовічні імператори або російські монархи перейняли те, що вважали світобаченням Римської імперії, аж до титулів «кайзер» чи «цар». Сприяє цьому

також і статус великої держави. Такі держави набувають більш специфічної зовнішньої політики, що може бути зумовлене, наприклад, їх набагато активнішою участю у війнах і в цілому ширшою географією та різноманітним інтересів. Можливо, зовнішня політика відіграє для них набагато більшу роль, ніж для держав, які не є великими.

Концепція стратегічної культури є важливим інструментом розуміння того, як держави планують та реалізують свої стратегії. Поряд із раціональними імперативами стратегічного планування існують вплив колективного минулого, сприйняття та міфів – і вплив цей стає особливо помітним в періоди нестабільного, не детермінованого розвитку. Як раз в такій фазі опинилися США у XXI столітті.

Виступаючи на саміті в Саудівській Аравії в рамках свого першого закордонного візиту, президент США Дональд Трамп заявив, серед іншого, про те, що США беруть на озброєння т.зв. «реалізм із принципами» (Principled Realism) як концептуальну основу зовнішньої політики [Anton, 2019]. Це означало, що США робить ставку на прагматизм у своїй зовнішній політиці й готові переглядати довгострокові підвалини своєї великої стратегії.

Взагалі дещо еклектичне поєднання «принципів» та «реалізму» Трампом здійснене не вперше і навіть не вдруге. Цю магічну формулу вже використовували принаймні починаючи із 1980-х років, а деякі дослідники взагалі вважають, що саме таку ідеологічну основу зовнішньої політики США закладено ще 1947 року у знаменитій «довгій телеграмі» Джорджа Кеннана, після чого від неї відштовхувалися всі президенти США, починаючи від Гаррі Трумена, незалежно від партійної приналежності. За вісім років до Трампа схожою була й риторика Барака Обама. З цієї точки зору, Трамп не сказав нічого нового.

Однак із урахуванням контексту, місця та загальних обставин – промова виголошена під час візиту американського президента до стратегічно важливої Саудівської Аравії, містила велику кількість релігійних конотацій, і супроводжувала масштабну угоду з продажу американської зброї – вона сигналізувала про відчутне зростання ваги слова «реалізм» у цьому сполученні.

Обрання саме такої термінології дала змогу знизити ступінь легендарної непередбачуваності 45-го Президента США та більш чітко окреслити контури його прагматичної зовнішньої політики. «Реалізм» передбачає кілька простих речей: визначальну роль національних інтересів, сформульованих у термінах безпеки; ключове значення сили для їх захисту; відокремленість внутрішньої політики від зовнішньої; та монополію держав на участь у світовій політиці. Зовнішня політика, що диктується таким баченням, є, як правило, егоїстичною, націленою на короткострокові переваги та достатньо обережною. Вважається, що якраз цього бракувало політиці попередньої адміністрації, яка розповсюджувала демократію та втягувалася у регіональні конфлікти по всьому світу без чітко визначених цілей.

«Принципи», які самі по собі річ непогана і навіть корисна, стають питанням дискусійним, як тільки мова торкається зовнішньої політики. Мається на увазі, що існують деякі загальні цінності, норми чи ідеології, які можуть стати основою спільних дій. Більшості положень реалізму це не суперечить, за виключенням лише одного: вимоги визначати політику інтересами, а не нормами. У всіх відомих історії «реалістів», починаючи від Ришельє, простежується стійке небажання зв'язувати прагматизм зовнішньої політики релігійними, моральними, правовими чи іншими нормами. І з цієї точки зору «реалізм із принципами» може бути предметом теоретичної критики та, що більш важливо, джерелом нечітких сигналів для цілого ряду країн.

Стратегія Трампа спричинила суперечливий вплив на міжнародну безпеку. По-перше, «реалізм із принципами» - це змішаний сигнал. В ключових столицях задумались про те, на що орієнтуватимуться США приймаючи зовнішньополітичні рішення: на прагматичну користь, що обрховується зростаннями сили, чи на спільність бачення? Американський «реалізм із принципами» надавав можливості Вашингтону маневрувати та обирати союзників залежно від обставин.

По-друге, рахувати гроші, дивізії й зброю простіше, ніж спільні цінності. Зсув американської зовнішньої політики в прагматичний бік означав для багатьох потребу у конкретизації активів. Цілий ряд держав намагалися будувати відносини із США на демократичних гаслах. Але демократію важко вимірювати. Для «реаліста із принципами» це дає механізм управляти будь-якими двосторонніми відносинами. Скорочення фінансової допомоги, грантових програм, а також заміна грантів на кредити мали стати системними проявами змін у стратегії Вашингтону.

Зрештою, по-третє, більш прагматична політика США посилювала негативні тенденції міжнародної безпеки, що були закладені агресивними діями Росії у 2014 році. Світ поступово ставав місцем, де панування сили, недовіра та інші реалістичні симптоми були все більш помітними. В цих умовах слабкі держави, а тим більше із сусідами-ревізіоністами, мали почуватися у особливій небезпеці.

Різке розходження позицій США та великих європейських держав щодо угоди стосовно ядерної програми Ірану, рішення США про перенесення посольства до Єрусалиму, а також реальні перспективи торгівельної війни між США та ЄС стали ознаками перегляду американської великої стратегії адміністрацією Трампа. У березні 2018 року Дональд Трамп оголосив про запровадження мита на імпорт сталі та алюмінію, відклавши введення в дію цього рішення щодо ЄС до 1 червня. Такий крок міг стати початком конфлікту між двома найбільшими економіками світу, торгівля між якими сягнула позначки у 1,1 трильйон доларів США. Взаємозалежність між ними ще краще ілюструвалася вражаючими обсягами загальних продаж американських компаній, афілійованих у Європі та європейських компаній, афілійованих у США, що сягає 5,5 трильйонів доларів США.

Ефект від такого кроку був співмірний із тим, що супроводжував крах проекту Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства (ТТІР). Звичайно, цей ефект був негативним для стратегічного партнерства між США та Європою.

До цього варто додати незвично глибокі відмінності у поглядах на питання міжнародної безпеки. Європейці критично відреагували на перенесення американського посольства до Єрусалиму – крок, який, на думку багатьох, порушує рівновагу та перспективи врегулювання Близькосхідного конфлікту. Ще більш потенційно небезпечною буда ситуація із ядерною угодою з Іраном, щодо якої критика Трампа не зустріла розуміння з боку європейських партнерів. В результаті США вийшли із багатосторонньої угоди, давши змогу Ірану висувати європейцям непрості умови, якщо ті бажають залишити її в силі. З якоїсь точки зору те, що відбулося, можна розглядати як перекладання проблеми з американських плечей на європейські. Це посилює ризики не тільки на Близькому Сході, але й для режиму нерозповсюдження.

Незважаючи на поглиблення протиріч в окремих сферах, трансатлантичний альянс тримають разом стратегічні інтереси. Співвідношення сил у світі швидко змінюється: за 5-10 років Китай та Індія претендуватимуть на провідні ролі, а ЄС боротиметься за збереження в клубі великих держав. Історична та нормативна єдність робить США та Європу майже природними союзниками, а довгий період мирного та конструктивного співробітництва дає підстави довіряти один одному.

НАТО, як втілення цієї довіри, теж вигідна всім, оскільки утворює достатній потенціал стримування. Для Європи НАТО – це найкращий шлях зміцнення власної безпеки. США, скільки б не велось розмов про тягар витрат на спільне благо, теж отримують від НАТО більше, ніж витрачають на неї. Прагматичні інтереси забезпечували подальше функціонування як НАТО, так і інших ключових інститутів Заходу, як за президентства Трампа, так і за президентства Байдена. Цивілізаційного розколу Заходу або руйнування його ключових інститутів не відбулося.

Як Трамп, так і Байден постали перед викликами, пов'язаними із структурними зсувами у глобальному розподілі сили. Продовжувала зростати сила Китаю. США не змогли перемогти у торговельній війні з Пекіном, витративши чимало ресурсів – і це підтвердило справжню могутність Піднебесної.

За наростаючого китайського виклику правила гри, що забезпечували США довгострокові переваги, працювали все гірше. Режим вільної конкуренції у XXI столітті приносить користь і конкурентам також. Демократії слабшають та відступають починаючи із 2008 року. Режим контролю над озброєннями слабшає, а регіональні конфлікти загострюються. Криза американського лідерства стала викликом ще за адміністрації Обами, викликом як для самих США, так і для системи міжнародної безпеки.

Трамп зробив все, що міг. Його реалізм з принципами мав на меті зіграти на перевагах США, що все ще зберігаються на рівні двосторонніх відносин. 45

президент США вдавався до погроз, тиску та блефу навіть у відносинах із традиційними союзниками. Він бачив спосіб зробити Америку сильною та великою, підкресливши її здатність перемогти в будь-якому протистоянні сам на сам.

На відміну від Трампа, велика стратегія Байдена є більш звичною і націленою на відновлення американського лідерства [Interim National Security Strategic Guidance, 2021]. Він спробував відновити союзницькі відносини, зробити їх головним ресурсом у протистоянні з китайським впливом та посилити демократичні цінності. Росія сприймається як загроза, але діалог з нею можливий. Поточні відносини між США та Росією характеризуються, з одного боку, протистоянням і геополітичним суперництвом, що максимально загострилося з кінця холодної війни, а, з іншого боку, потребою з обох сторін зберігати діалог і робочі контакти з широкого кола питань.

Нинішній конфлікт не схожий на глобальне протистояння часів холодної війни. Він обмежений, багато в чому інструментальний та асиметричний. Потенціал Росії становить приблизно 1/13 від потенціалу США за номінальним ВВП; 1/5 від потенціалу США з ВВП, обчисленого за паритетом купівельної спроможності; 1/11 від військового потенціалу США; а зразковий паритет існує лише у сфері ядерних озброєнь.

Для Вашингтона протистояння з Москвою давно перестало бути пріоритетом, а фокус геополітичних інтересів змістився до Азії. Після анексії українського Криму Росією у 2014 році США ініціювали багатосторонній режим антиросійських санкцій, який став новою основою для діалогу з Кремлем та консолідації широкої, хоч і неоднорідної, коаліції Заходу. Прихід до влади Дональда Трампа не вніс принципових коректив до цієї політики США, що дозволяє передбачити її довгостроковий характер та стійкість до внутрішньополітичних змін у США.

З погляду Байдена, Росія не так хоче відновити СРСР, як зруйнувати єдність Заходу. Але при цьому її можливості набагато менші, ніж потенціал Радянського Союзу, який майбутній американський президент застав у активній фазі своєї політичної кар'єри. Росія слабшає і протистоятиме численним кризам. Її економіка залежить від цін на нафту та газ – і це також є джерелом її вразливості. В очах нового американського президента Росія буде своєрідним антиприкладом для регіону – країна без чесних виборів, із владою в руках спецслужб та олігархів. Ідеальний зразок того, як не потрібно робити, є джерелом постійної мобілізації для сусідніх держав.

Образ Росії буде доповнений її зловісною роллю у спробах підірвати демократію в усьому світі та широким використанням корупції з цією метою. Спроби втручатися в американські вибори стануть лише частиною ширшої історії. У цьому сенсі підхід Трампа до Росії був набагато прагматичнішим.

Завдання Байдена буде сформулювати політику, яка, з одного боку, стримувала б Росію і не послаблювала тиск на неї; а з іншого, зберігала б

відкритим діалог із Москвою з питань стратегічної стабільності, контролю над озброєннями та Китаю. Це буде політика з позиції сили, яка спиратиметься на збереження єдності західних демократій. Як і попередній президент-демократ Барак Обама, Байден вважатиме спільність позиції Заходу важливішою за силу тиску на Росію.

Найкраще для короткого опису політики нової адміністрації щодо Росії підходить старе слово «стримування». Але воно відрізнятиметься від стримування епохи холодної війни. Особливу увагу буде приділено нетрадиційним загрозам, що походять від Росії, у тому числі інформаційним та кібернетичним. Спроби Москви втручатися у вибори зустрінуть опір. У довгостроковій перспективі США намагатимуться послабити потенціал Росії як енергетичної наддержави. Санкційний тиск триватиме, американські союзи посиляться, а роль НАТО у стримуванні Росії зросте.

Логічною основою зовнішньополітичної стратегією стануть демократичні цінності. За допомогою цього маркера Вашингтон може шукати союзників у всьому світі, протиставляючи цей демократичний альянс авторитарному Китаю. Але часткою такого підходу буде боротьба за зміцнення реальної, а не декларативної демократії. Останні десять років показали, що демократія потребує зусиль і досить вразлива. У світі не тільки поменшало демократій – ці демократії стали слабшими. Це стосується деяких країн Східної Європи, і самих США.

Якщо Байден серйозно має намір влаштувати глобальний саміт на підтримку демократії та перетворювати цінності на основу своєї зовнішньої політики, то йому доведеться не лише стежити за перебігом виборів у різних країнах, а й підтримувати складні реформи у бідних та часто слабких державах.

Основні проблемні вузли американської великої стратегії:

1. Режим контролю над озброєннями зазнає тиску наростаючих протиріч і мінливих реалій міжнародної політики, насамперед – зростаючого впливу Китаю. Ключову роль у режимі відігравали Договір про ракети середньої та меншої дальності (ДРСМД) та Договір про стратегічні наступальні озброєння (СНО-III). Результатом послаблення режиму контролю над озброєннями може стати загальне погіршення міжнародної безпеки та загострення конкуренції між основними центрами сили.

2. Протистояння у енергетичній сфері. Боротьба за ринки, що розгорнулася між США, Росією та Саудівською Аравією на тлі економічних наслідків пандемії COVID-19, є лише верхівкою айсберга. У міру подальших змін структури глобального енергоспоживання та географії поставок, боротьба як у трикутнику США-Росія-Саудівська Аравія, так і між США та Росією може загострюватись і надалі. Китай, найбільший у світі імпортер енергоресурсів, є вкрай зацікавленим спостерігачем за цим конфліктом.

3. Сирія та Близький Схід. Це частина складного сплетення інтересів різних держав у регіоні Близького Сходу, внаслідок чого Вашингтон та Москва не лише змагаються, а й можуть формувати ситуативні союзи. Їхні інтереси частково

збігаються в тому, що стосується боротьба з поширенням міжнародного тероризму та радикального ісламизма, але в більшості випадків вони перебувають по різні боки барикад у цьому затяжному конфлікті.

4. Анексія Криму Росією та її втручання у конфлікт у Східній Україні викликало зміни у довгостроковій стратегії США у регіоні. Проти Росії було ініційовано багатосторонні та комплексні санкції, набір яких поступово розширюється. Україні надано фінансову, технічну та військову допомогу. Більшість економічного співробітництва з Росією було припинено. Інтенсивність та рівень економічних контактів були значно знижені. Прийнято декларацію, в якій йдеться про невизнання анексії Криму. Переглянуто стратегію НАТО в регіоні. Росія, поряд із Китаєм, названа загрозою американській могутності в останній редакції Стратегії національної безпеки США.

5. Безпека у регіоні Чорного моря. Після анексії Криму баланс сил у Чорноморському регіоні кардинально змінився. Посилення позицій Росії призвело до зростання вразливості Чорноморських країн-членів НАТО – Туреччини, Румунії та Болгарії. Крім того, з низкою країн, які не входять до НАТО, у США розвиваються відносини поглибленої співпраці, наприклад, з Україною та Грузією. Активна політика Туреччини ще більше ускладнює ситуацію і робить Чорноморський регіон важливим як для американських інтересів, так і для безпеки Росії.

Висновки. Стратегічні інтереси США змінюються під тиском структурних трансформацій міжнародної системи. Піднесення Китаю вимагає відповіді, і це стало ключовим викликом для всіх адміністрацій у XXI столітті. Держави часто формулюють зовнішню політику у вигляді стратегій. Але їм рідко вдається дотримуватися ідеалу стратегічного планування, передбаченого моделями раціонального актора та подібними. Більшість «стратегій» - це доволі вибірккові, упереджені та ідеологізовані відповіді на виклики міжнародного середовища. Потрібен інструмент для аналізу цих відповідей, який спирався б на теорію із фокусом уваги на ідеях, а не тільки розподілі сили. Таким інструментом стає поняття «стратегічної культури». Воно дозволяє зазирнути в ті події та драми минулого, що обумовлюють суб'єктивний вибір держав сьогодні, в тому числі вибір пріоритетів, цінностей, методів та форм реалізації зовнішньої політики.

Список використаних джерел

1. Gadis J. On Grand Strategy. – New York: Penguin Press, 2018.
2. Glenn J., Howlett D., Poore S. [eds.] Neorealism Versus Strategic Culture. – New York: Routledge, 2018.
3. Johnston A. Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History. – Princeton: Princeton University Press, 1995.
4. Martel W. Grand Strategy in Theory and Practice: The Need for an Effective American Foreign Policy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

5. Popescu I. Emergent Strategy and Grand Strategy. – Baltimore: John Hopkins University Press, 2017.
6. Allison G. Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis. – Boston: Little Brown and Company, 1971.
7. Almond G., Verba S. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations. – Princeton: Princeton University Press, 1963.
8. Snyder J. The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations. – Santa Monica: RAND, 1977.
9. Gray C. Modern Strategy. – Oxford: Oxford University Press, 1999.
10. Johnston A. Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History. – Princeton: Princeton University Press, 1998.
11. Anton M. The Trump Doctrine / Foreign Policy, April, 20th, 2019.
12. Interim National Security Strategic Guidance / President Joseph R. Biden, Jr., White House, 2021.

Надійшла до редколегії 14.10.21

M. Kapitonenko, PhD, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

AMERICAN STRATEGIC CULTURE AND EVOLUTION OF GRAND STRATEGY OF THE US IN THE 21ST CENTURY

The article examines main approaches of Donald Trump's and Joseph Biden's Administrations to shaping the system of national interests and grand strategy of the USA. Notion of strategic culture is examined, in particular within US foreign policy context. Conceptual foundations of the 45th and the 46th US Presidents are described.

Key words: US foreign policy, strategic culture, grand strategy, national interests, international security.